

Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті Жоғары аудиторлық палата болып өзгереді. Оның төрағасы жылына екі рет Мәжіліс депутаттарының алдында есеп береді (Конституцияның 53-бабы 2) тармақшасының жаңа редакциясы, 56-бабы 1-тармағындағы 3-1) жаңа тармақшасы).

«Мемлекеттік хатшы» институты «Мемлекеттік кеңесші» институты болып өзгереді (Конституцияның 44-бабы 19-тармақшасының жаңа редакциясы). Ол Мемлекет басшысына ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеумен айналысады. Парламенттің рөлін күшейтіп, мәртебесін арттыру Конституциялық реформаның нәтижесінде биліктің заң шығарушы тармағы айтарлықтай өзгереді. Соның арқасында Парламенттің және оның палаталарының рөлі едәуір күшейіп, мәртебесі артады.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, Президент Конституциялық Соттың және Жоғары сот Кеңесінің төрағаларын тағайындау үшін Сенаттың келісімін алады. Сондай-ақ Президент Сенатқа 15 емес, 10 депутат тағайындайтынын айттық. Оның 5-еуі Қазақстан халқы Ассамблеясының ұсынысы бойынша тағайындалады (Конституцияның 50-бабы 2-тармағының жаңа редакциясы). Осы орайда Қазақстан халқы Ассамблеясының Мәжілістегі квотасы Сенатқа беріледі. Оның саны 9-дан 5 депутатқа қысқарады. Соған сәйкес Мәжіліс депутаттарының жалпы саны 107-ден 98-ге азаяды (Конституцияның 50-бабы 3-тармағының жаңа редакциясы).

Мәжіліс депутаттары аралас сайлау жүйесімен, яғни пропорционалды және мажоритарлы жүйе бойынша сайланады (Конституцияның 50-бабы 3-тармағының жаңа редакциясы). Аралас сайлау жүйесі барлық азаматтың құқықтарын толық сақтауға, сайлаушылардың мүддесін қорғауға мүмкіндік береді.

Сайлаушылардың бір мандатты сайлау округі бойынша сайланған Мәжіліс депутаттарынан мандатты кері қайтарып алу құқығы енгізіледі (Конституцияның 52-бабы 5-тармағының жаңа редакциясы). Соның нәтижесінде демократия дәстүрлері нығая түседі, депутаттар мен сайлаушылардың арасында өзара жауапкершілік пен сенімге негізделген жаңа саяси мәдениет қалыптасады.

Мәжілістің құзыреті кеңейіп, республикалық бюджеттің атқарылу сапасына парламенттік бақылау күшейеді. Ол үшін, бұған дейін айтқанымыздай, Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті Жоғары аудиторлық палата болып қайта құрылады. Оның төрағасы жылына

екі рет Мәжіліс депутаттарының алдында есеп береді (Конституцияның 53-бабы 2-тармақшасының жаңа редакциясы, 56-бабы 1-тармағының 3-1) жаңа тармақшасы). Бұл Мәжілістің және жалпы Парламенттің мәртебесін одан әрі күшейте түседі. Саяси жүйеде тепе-теңдік және тежегілік тетіктерді нығайту және заң шығару жұмысын оңтайландыру мақсатында Мәжіліске заңдарды қабылдау (бұрын заң жобаларын қараған және мақұлдаған), ал Сенатқа заңдарды мақұлдау не мақұлдамау (бұрын заңдарды қабылдаған) құзыреті беріледі (Конституцияның 61-бабы 4 және 5-тармақтарының және 62-бабы 5-тармағының жаңа редакциясы).

Парламент конституциялық заңдарды Палаталардың бірлескен отырысында, кемінде екі оқылымда қабылдайтын болады (Конституцияның 53-бабының жаңа редакциясы).

Айрықша қажеттілік туындаса, заңдарды жедел қабылдау тәртібі енгізіледі. Халықтың өмірі мен денсаулығына, конституциялық құрылысқа, қоғамдық тәртіпті сақтауға, елдің экономикалық қауіпсіздігіне қатер төндіретін жағдайларға жедел ден қою мақсатында Үкіметтің заң шығару бастамасы арқылы енгізілетін заң жобалары Парламент Палаталарының бірлескен отырысында шұғыл қаралады. Бұл заң жобаларын қарау кезінде Үкімет заң күші бар уақытша құқықтық-нормативтік актілер қабылдай алады (Конституцияның 61-бабы 2 және 3-тармақтарын толықтыру).

Бұл тәсіл елге төнген қауіп-қатердің бетін қайтару үшін билік тармақтарының бірлескен әрі шұғыл жұмысын үйлестіруге қажет. Оны қалыпты, күнделікті жұмыс барысында қолдануға болмайды. Бұл үдеріс Парламент депутаттары мен Үкімет мүшелерінің өзара жауапкершілікке негізделген қарым-қатынасы арқылы іске асады.

Елді басқару ісіне халықтың қатысу мүмкіндігін кеңейту Негізгі Заңда жер және жер қойнауы, су, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар халыққа тиесілі екені жайындағы норма нақты және кесімді түрде бекітілген. Меншік құқығын халықтың атынан мемлекет жүзеге асырады (Конституцияның 1-бабы 2-тармағының жаңа редакциясы).

Жоғарыда айтылғандай, Мәжіліс депутаттарын аралас сайлау жүйесімен: біртұтас жалпыұлттық сайлау округінің аумағында пропорционалды жүйе бойынша, сондай-ақ бір мандатты аумақтық сайлау округтері бойынша сайлау ұсынылады (Конституцияның 50-бабы 3-тармағының және 51-бабы 1-тармағының жаңа редакциясы). Сондай-ақ бір мандатты аумақтық сайлау округі бойынша сайланған Мәжіліс депутаттарының мандатын кері қайтарып алу мүмкіндігі пайда болады

(Конституцияның 52-бабы 5-тармағының жаңа редакциясы).

Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың әкімдерін Президент өңірдің (қаланың) мәслихаттарының барлық депутаттың келісімімен және баламалы негізде (кемінде екі кандидатура ұсынылады) тағайындайтын болады (Конституцияның 87-бабы 4-тармағының жаңа редакциясы). Осылайша, белгілі бір өңірдің дамуына жауапты жергілікті өкілді және атқарушы органдар жүзеге асыратын мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқару ісіне берілетін кепілдік нығая түседі.

Азаматтардың құқықтарын қорғау тәсілдерін жетілдіру Жоғарыда баяндағанымыздай, Конституциялық Кеңес Конституциялық Сот болып қайта құрылады. Конституциялық Сот азаматтардың өтініштері бойынша олардың Конституцияда бекітілген құқықтары мен бостандықтарына тікелей қатысты Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілерінің Республика Конституциясына сәйкестігін қарайтын болады (Конституцияның 71-74-баптарының жаңа редакциясы).

Өлім жазасын жою туралы шешім конституциялық деңгейде түпкілікті бекітіледі (Конституцияның 15-бабы 2-тармағының жаңа редакциясы). Прокуратураның құзыреті, оның жасақталуы мен қызмет тәртібі Конституциялық заңмен белгіленеді (Конституцияның 83-бабы 4-тармағының жаңа редакциясы). Бұл құқық қорғау қызметінің жүйелі жұмыс істеуін және заңда белгіленген тәртіпке сәйкес мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуын қадағалауды күшейтуге тиіс.

Конституцияның жаңа 83-1-бабының нормалары Адам құқықтары жөніндегі уәкілге иммунитет береді. Ол азаматтардың құқығы мен бостандығын қорғау кезінде қандай да бір өзге мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғаларға тәуелді болмайды, ешкімге есеп бермейді. Ол өз жұмысында Конституциялық Сотқа жүгіне алады. Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесі мен қызметін ұйымдастыру Конституциялық заң арқылы айқындалады. Осылайша, конституциялық реформа азаматтардың елді басқару ісіне қатысу мүмкіндігін арттырады және саяси үдерістерді шын мәнінде демократияландырады деп толық сеніммен айта аламыз.

Ерлан ҚАРИН,

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік хатшысы

Участие казахстанцев в управлении государством расширится

Навигация по конституционным поправкам

Президент Касым-Жомарт Токаев подписал Указ о назначении на 5 июня республиканского референдума по проекту изменений и дополнений в Конституцию страны. Предстоящая конституционная реформа – важный шаг в реализации Президентской программы политических реформ, изложенной в его мартовском Послании народу Казахстана.

Проект изменений и дополнений в Конституцию разработан ведущими учеными-правоведами и конституционалистами и получил положительное заключение Конституционного совета. Проект конституционных поправок основан на запросах граждан и реализуется в интересах всего общества. Все изменения и дополнения в Конституцию взаимосвязаны и подчинены единой цели – создать правовую базу для:

1. окончательного перехода от суперпрезидентской модели к президентской республике;
2. перераспределения ряда властных полномочий;
3. усиления роли и повышения статуса Парламента;
4. расширения участия населения в управлении страной;
5. усиления механизмов защиты прав граждан.

Проект Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» был официально опубликован в республиканских печатных СМИ 6 мая.

Для непосвященного человека возможно будет очень сложно сориентироваться в многочисленных поправках, увидеть разницу между старой и новой редакцией Конституции. Поэтому, для удобства ознакомления с этими поправками, они разбиты на крупные блоки вносимых изменений и дополнений, с указанием конкретных пунктов и статей Конституции.

Окончательный переход от суперпрезидентской модели к президентской республике

Конституционная реформа сформирует оптимальный баланс отношений между ветвями власти, обеспечит максимальную равноудаленность института президентства.

Статья 43 Конституции дополняется пунктом 3, который устанавливает, что Президент республики

на период осуществления своих полномочий не должен состоять в политической партии. Исходя из этой же логики данный запрет распространен на председателей и судей Конституционного суда, Верховного суда и иных судов, председателей и членов Центральной избирательной комиссии, Высшей аудиторской палаты республики (новая редакция пункта 2 статьи 23 Конституции).

Результатом станет повышение политической конкуренции, создание равных условий для развития всех политических партий, самостоятельность и беспристрастность при принятии решений. Глава государства должен выступать незыблемым гарантом равенства возможностей для всех граждан. Поэтому статья 43 Конституции дополняется пунктом 4, согласно которому близкие родственники Президента не вправе занимать должности политических государственных служащих, руководителей субъектов квазигосударственного сектора.

По предложению членов Рабочей группы исключаются нормы о праве Первого Президента избираться более двух раз подряд (новая редакция пункта 5 статьи 42 Конституции) и пункт 4 статьи 46 Конституции, гласивший, что статус и полномочия Первого Президента определяются Конституцией и конституционным законом.

Из статьи 91 Конституции исключается норма о статусе Первого Президента как Основателя независимого Казахстана (новая редакция пункта 2 статьи 91 Конституции).

Результатом конституционной реформы должно стать расширение полномочий местного государственного управления и самоуправления, осуществляемого местными представительными и исполнительными органами, ответственными за состояние дел на соответствующей территории.

Проектом предусмотрено исключение полномочий Президента по отмене либо приостановлению полностью или частично действия актов акимов областей, городов республиканского значения и столицы (новая редакция подпункта 3) статьи 44 Конституции).

Также предусматривается исключение полномочий

Президента снимать с должностей акимов районов, городов, сельских округов (новая редакция пункта 4 статьи 87 Конституции).

Существенно меняется порядок обретения полномочий акимирами областей, городов республиканского значения и столицы.

Согласно новой редакции пункта 4 статьи 87 Конституции теперь они будут назначаться на должность Президентом с согласия депутатов маслихатов, расположенных на территории области, или депутатов маслихатов городов республиканского значения и столицы соответственно. При этом Глава государства предлагает не менее двух кандидатур, по которым проводится голосование. Получившим согласие считается кандидат, набравший большее количество голосов депутатов, принявших участие в голосовании.

Таким образом, полномочия Президента в отношении местной власти сокращаются и концентрируются на акимах регионального уровня при значительном усилении роли маслихатов.

Перераспределение ряда властных полномочий Президентская квота в Сенате сокращается с 15 до 10 депутатов. Причем пять из них будут предложены Ассамблеей народа Казахстана (новая редакция пункта 2 статьи 50 Конституции).

Полномочия Сената дополняются правом согласования вносимых Президентом республики кандидатур на посты председателей Конституционного суда и Высшего судебного совета (новые редакции подпункта 4) статьи 44, подпункта 2) статьи 55, пункта 4 статьи 82 Конституции).

В целом модернизируется институт конституционного контроля с учреждением Конституционного суда (вместо действующего Конституционного совета). Конституционный суд будет состоять из 11 судей (нынешний Конституционный совет состоит из 7 членов). Состав его формируется следующим образом: 6 судей назначаются Парламентом (по 3 судьи Мажилисом и Сенатом), 4 судей назначаются Президентом. Председатель Конституционного суда, как уже сказано выше, назначается Президентом с согласия Сената (новая редакция подпункта 1)